

נס פך השמן ודרך הטמעתו בהלכה

תקציר

בעקבות העובדה, שנס פך השמן לא נזכר בהרבה מקורות היסטוריים, הלכתיים וקטעי תפילה – מתעוררת השאלה: מהו התהליך, שהביא להתהוותם של ההיבטים ההלכתיים העיקריים שבעקבות נס פך השמן?

תשובה על כך עשויה לשפוך אור על הלכות אלו ועל מהותו של נס פך השמן. המאמר סוקר מקורות שונים, שמהם מתבררים ממצאים מעניינים ובעייתיים על תהליך התפתחותן של הלכות אלו – החל ממגילת תענית, דרך ברייתא במסכת שבת, וכלה – ב'שאלות דרב אחאי גאון'.

כמו-כן מצויינים מקורות נוספים, שמהם מתברר גם קושי מהותי ביחס לנס פך השמן עצמו, ואנו מציעים הסבר להשקפת חז"ל על עניין זה, שבגיניו חג החנוכה נשתמר לדורות.

מילות מפתח: חג החנוכה; נס פך השמן; רב אחאי גאון.

קולמוסים רבים נשתברו בדיונים בשאלות שונות, הקשורות לחג החנוכה, כגון: מהו עיקר הנס? מדוע נחוג בכ"ה בכסלו? מדוע מדליקים נרות? מדוע שמונה ימים? ובכל זאת, יש מקום להעיר ולהוסיף עליהן.

במרכז דיוננו תעמוד שאלה, אשר נראה לנו, שלא נידונה עד כה והיא:

מהו התהליך, שהביא להתהוותם של ההיבטים ההלכתיים העיקריים שבעקבות נס פך השמן (להלן: נפ"ה)?

שאלה זו עולה בעקבות העובדה, שבמקורות קדומים – נפ"ה אינו נזכר כלל, או שחסר הקשר בינו לבין סממני החג העיקריים – שמונה ימים ומצוות הדלקת הנרות.

גם במקורות הלכתיים מרכזיים בתר-חז"ליים, האזכור של נס זה אינו עקבי ואינו חד-משמעי. מסתבר, שהקשר שבין נפ"ה לבין המצוות שנקבעו בעקבותיו – אינו מובן מאליו, והוא הלך ונתהווה במשך הדורות עד להשלמתו. כדי שנוכל לעקוב אחר תהליך התהוות ההלכות – נסקור מקורות היסטוריים והלכתיים, המציינים או צפוי שיזכירו את נפ"ה, ובאופן זה נבחן את תהליך התגבשותן של הלכות אלו.

זאת – ועוד, נבקש לבחון את מהלך יצירת ההלכות הללו: האם נערך דיון עליהן? מי דן בכך? האם נפלה הכרעה?

מתוך כך נוכל ללמוד על חשיבותן של הלכות אלו ולשפוך אור על מהותו של נפ"ה.

בדיוננו נתייחס למקורות היסטוריים והלכתיים ולקטעי תפילה, ונביא אותם לפי סדרם הענייני, ובדרך כלל – גם הכרונולוגי. כל אחד מהם מוסיף נדבך לדיוננו, וכולם יחד אמורים

לתת מענה על השאלה הנידונה.

א. ספר מקבים

ללא אזכור נפ"ה ושלושה נימוקים אחרים לעניין שמונה ימים

ספר מקבים, הנקרא גם 'ספר החשמונאים', הוא הקרוב ביותר למרד, שהתרחש בשנת 167 לפנה"ס. הוא נכתב בתקופת המרד או סמוך לו. מקבים א' נכתב בעברית ובארץ ישראל, ומקבים ב' נכתב במקורו ביוונית ובחוץ-לארץ. אירועי חג החנוכה נזכרים בשלושה מקומות בספר מקבים:¹

1. מקבים א, ד, לו-ס (להלן: קטע א').

מתוארים בו הניצחון על היוונים, טיהור המקדש, בניית מזבח-עולה חדש והקרבת קרבנות. לאחר מכן נזכרת חגיגת העם בחנוכת-המקדש בכ"ה בכסלו. **השמחה אז נמשכה שמונה ימים**, וכך נקבעה לדורות.

2. מקבים ב, א-ב (להלן: קטע ב').

מובאות בו שתי איגרות, שנשלחו מירושלים אל היהודים שבאלכסנדריה, ובהן מתוארות ההצלה וחנוכת-המקדש, ומופיעה הודעה על ציון החג לדורות (לא מוזכרת בה הדלקת נרות. מצווה זו נקבעה שנים רבות מאוחר יותר).

מוטיב האש בולט כאן – "וַיִּדְלֶקְ אֶת הַנְּרוֹת (של המנורה)", ומופיעה גם הקבלה לאש, שירדה על המזבח בימי משה (ויקרא ט', כד) ובימי שלמה (דהיי"ב ז', א). בשני מקרים אלה **חנוכת המזבח נמשכה שמונה ימים**, וזהו הנימוק כאן למספר ימיו של חג החנוכה.² כמו-כן יש אנלוגיה בין האש במזבח שטוהר – לבין זו שבימי נחמיה, שגם אז, על-פי המסורת, ירדה אש מן השמים על המזבח.³

3. מקבים ב, י, א-ט (להלן: קטע ג').

גם כאן מתוארים הניצחון, בניית המזבח והדלקתו מאש שיצרו מאבנים (כדי שהאש תהיה טהורה, ולא ממקור טמא). כמו-כן מפורש, **ששמונת ימי החג הם כנגד ימי חג הסוכות** שבאותה שנה, שלא יכלו לקיימו בגלל המלחמה, שהתרחשה בימי החג, ולכן קיימוהו שמונה ימים מכ"ה בכסלו ואילך (וגומרים בהם את ההלל – בדומה לחג הסוכות).

בשלושת הקטעים לא נזכר נפ"ה, וגם עניין שמונה ימים לא מתקשר אליו, אף-על-פי שבאירועים אלו מצוין שנוקקו לאש:

בקטע הראשון – להבערה במזבח.

בקטע השני – להדלקת המנורה.

בקטע השלישי – יצרו אש מאבנים כדי להבעיר במזבח.

1. א' כהנא (עורך), **הספרים החיצונים**, ב, תל-אביב תשט"ז.

2. משה: ויקרא ט', א – **שמונה ימים** (אבל חגגו **שבעה ימים**. ראו: שם ח, לג).

שלמה: דהיי"ב ז', ח-ט – **שמונה ימים** (אבל חגגו **שבעה ימים**).

3. נחמיה י"ב, כז ואילך. תיאור ירידת האש בימי נחמיה מפורט **במקבים ב**, פרק א' ומתבסס על הכתוב שם בפרק ב', יג: "וגם בכתובים ובזיכרונות ימימי נחמיה מסופרים אותם דברים". אלה הם כתבים המיוחסים לנחמיה, שהיו בידי מחבר ספר מקבים, ולא הגיעו אלינו.

ב. המגילות הגנוזות

ללא אזכור נפ"ה ושמונה ימים

מגילות-ים-המלח מיוחסות לכת האיסיים מימי בית חשמונאי, התקופה, אשר בה נתהוו ביהדות זרמים שונים, ובהם גם הצדוקים והפרושים. זמן כתיבתן המשוער הוא במאה השנייה והראשונה לפנה"ס. בכ-800 המגילות שנמצאו – אין אזכור כלשהו לאירועי חנוכה, שהתרחשו בזמן כתיבתן.⁴ ידוע, שהאיסיים התייחסו בעיקר לחגי התורה, ולא לחגי חז"ל שבמגילת תענית (להלן), ולכן התעלמו מפורים. אף-על-פי-כן השתיקה ביחס לנס זה, שהתרחש במקדש בזמנם – אומרת דורשני.

ג. כתבי פילון האלכסנדרוני

ללא אזכור נפ"ה ושמונה ימים

פילון הוא פילוסוף יהודי-הלניסטי וממנהיגי הקהילה היהודית, שחי באלכסנדריה בשנים 20 לפנה"ס – 50 לסה"נ. סביר להניח, שהוא ידע על חג החנוכה – לאור הקשרים, ששררו בין חכמי ארץ ישראל לבין אנשי אלכסנדריה.⁵ אחד מהקשרים הללו עסק באיגרות חנוכה שבספר **מקבים ב'** (קטע ב' לעיל). עיון בעיקרי התאולוגיה של פילון – מעלה, שלדעתו, ישנה אפשרות לקיומם של נסים, והם ביטוי להשגחת ה' על ברואיו (במאמרו: 'רואה האל'). נפ"ה יכול היה לשמש לו דוגמה טובות לאישוש השקפתו זו, ואף-על-פי-כן הוא לא הזכירו בכתביו הרבים.

ד. קדמוניות היהודים

ללא אזכור נפ"ה ונימוק חדש לשמונה ימים

ספר קדמוניות היהודים של יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס) נכתב ביוונית, והוא מגולל את תולדות עם ישראל מראשיתו ועד לתחילת המרד הגדול בשנת 66 לסה"נ. הספר ראה אור בסביבות שנת 94 לספירה.

בספר יב, ז, ז, תיאר יוספוס את השמחה על חידוש עבודת הקרבנות במקדש בימי יהודה המכבי. הוא הטעים, ש**שמונת הימים שנקבעו לדורות, הם כנגד הזמן שנדרש – כדי להכשיר את המקדש לעבודתו**.⁶

על סמך פרטים שונים שבדברי יוספוס, כולל אי-אזכור נפ"ה – נראה בבירור, שהמקור להם הוא ספר מקבים א (קטע א לעיל) – בתוספת נימוק חדש מטעמו לעניין שמונה ימים.

4. מידע זה על היעדר אזכור של חנוכה במגילות – נמסר לי ממורתי לשעבר באוניברסיטת חיפה, פרופ' דבורה דימנט, שנושא זה הוא תחום התמחותה, והנני מודה לה על כך.

5. נידה סט, ע"ב; שבת כו, ע"א; בבא מציעא קד, ע"א, ועוד.

6. יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות היהודים**, ג, ירושלים תשמ"ג, עמ' 62.

ה. ספר יוסיפון

ללא אזכור נפ"ה ונימוק לשמונה ימים ללא קשר לנפ"ה

ספר יוסיפון מתאר את ההיסטוריה היהודית מאדם הראשון ועד למלחמת היהודים ברומאים וחורבן-הבית השני. זהו חיבור מהמאה העשירית לסה"נ באיטליה, שמחברו אינו ידוע, והוא עיבוד תרגומים לטיניים של כתבי יוספוס.

בספר יש צ"ז פרקים. פרק כ', שבו מתאר המחבר את השתלשלות המאורעות בימי המכבים, החל מן הגורמים למרד ועד לסופו – מסתיים במילים הבאות:

ויעשו חנוכת המזבח בחודש כסלו ב-כ"ה בו. וישימו את לחם-הפנים על שולחן ה', וידליקו את נרות המערכה על מנורת ה', ויהללו את ה' במקרא ההלל שמונת ימים – בדומה לכתוב במקבים א' (קטע א' לעיל).

נראה, שזה הוא המקור לכתוב כאן. נפ"ה לא נזכר בכל הפרק, אף-על-פי שהספר נכתב אחרי תקופת חז"ל.

ו. ספרות חז"ל

התעלמות מחנוכה ומנפ"ה

שאלת התעלמותם של חז"ל מאירועי חנוכה, ובמיוחד – בהשוואה לפורים, היא שאלה ידועה, וניתנו לה טעמים שונים. אולם תכלית הדיון כאן איננה ציון ניצחון החשמונאים, השקפותיהם ופעולותיהם, שכפי שידוע, לרוב לא היו לרצון החכמים הפרושים. אף-על-פי-כן ההתעלמות הכמעט-מוחלטת של חז"ל מנפ"ה במקדש, שהוא מעבר לכל מחלוקת – מעוררת תהיות.

היכן חז"ל ציינו את נפ"ה?

בספרות התנאית מובאות התייחסויות הלכתיות לחנוכה במשנה, בתוספתא ובמדרשי-ההלכה, אולם רק בשני מקומות נזכר ניצחון החשמונאים ונפ"ה: במגילת תענית ובברייתא במסכת שבת כא, ע"ב, אשר הדיון בה הוא בקשר לנרות-שבת – על אף העובדה, שעיקר יצירתה של ספרות זו היא בארץ ישראל.

בספרות האמוראית בתלמוד בבלי – האזכור הוא בסוגיה אחת דלעיל (במסכת שבת), ואילו בתלמוד הירושלמי, שהוא תלמודה של ארץ ישראל, אין אזכור לאירועי חנוכה, אלא מופיעות התייחסויות הלכתיות מועטות בלבד.

במדרשי האגדה: פרט למדרש אחד – פסיקתא רבתי (מהדורת איש שלום), ב, ו, שהוא מדרש ארץ-ישראלי מאוחר יחסית, מהמאות השישית והשביעית לספירה – יש התעלמות כללית של מדרשי האגדה מאירועי חנוכה, פרט להתייחסויות הלכתיות.

ז. מגילת תענית

מקור ראשון לנפ"ה, שמונה ימים – לא בגלל נפ"ה

המגילה כתובה בארמית ובתמציתיות וכוללת רשימת ימים, שנקבעו כימי שמחה לדורות, ולפיכך אסורים בהם הספד למת, ויש כאלה ששמחתם מרובה יותר ואסורים אף בתענית.

בהסתמך על מקור תנאי (שבת יג, ע"ב) – נכתבה המגילה על-ידי חנניה בן חזקיה (בן גרון)

וסיעתו בשלהי ימי הבית השני. בספר **הלכות גדולות** מהמאה התשיעית לספירה – צוין, שזקני בית-שמאי ובית-הלל כתבו בעליית חנניה בן חזקיה כשעלו לבקרו.⁷

מנגד, בסוף פרק יב שבמגילה נאמר, שסיעתו של בנו, אלעזר בן חנניה, כתבוהו, וכולם – באותו הדור, במאה הראשונה לפנה"ס. בדורות מאוחרים יותר נתוספו בה עוד ימי שמחה עד לתקופת חתימת המשנה בערך (בשנת 200 לספירה).

מימי החורבן ועד חתימת התלמוד הבבלי – נוסף למגילה ביאור בעברית ("סכוליון"), המסביר מה אירע בכל יום. הוא מבוסס על ספר חשמונאים א' ועל מסורות בעל פה, שאינן ידועות לנו. בערך למחצית ממנו – יש מקבילות בספרות חז"ל, והשאר אינו מוכר משום מקור אחר.⁸ במאה השלישית לספירה בטל תוקף המגילה, פרט לחנוכה ולפורים (רה"ש יט, ע"ב).

המובא בסכוליון ד"ה עשרים וחמישה בכסלו הוא **המקור הראשון, המזכיר את נפ"ה**.⁹ שם כתוב: "...בדקו ולא מצאו אלא פך אחד, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, שלא נטמא, ולא היה בו כדי להדליק אלא יום אחד, ונעשה בו נס, והדליקו ממנו שמונה ימים" (בלי לציין מי ראהו, או כמה אנשים ראוהו).

ואולם שתי שאלות מעניינות – מובאות שם מיד בהמשך:

השאלה הראשונה: "לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים.

ומה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים, והלא חנוכה, שעשה משה במדבר, לא עשה אלא שבעת ימים... וכן מצינו בחנוכה (של המקדש), שעשה שלמה שלא עשה אלא שבעת ימים...!"¹⁰

התשובה: "אלא בימי מלכות יוון נכנסו בני-חשמונאי להיכל **ובנו את המזבח וסדוהו בסיד ותיקנו בו כלי-שרת, והיו מתעסקין בו שמונה ימים**" (נימוק הדומה לזה שבקדמוניות היהודים).

וכאן נקשה: לאחר שכבר נזכר נפ"ה, שנמשך שמונה ימים, שאלה זו אמורה להיות מיותרת, שהרי אפשר ליחס זאת למספר הימים של נפ"ה.

יתר על כן, גם התשובה אינה מתייחסת לימי-הנס, אלא למשך זמן טיהור המקדש.

השאלה השנייה: "ומה ראו להדליק את הנרות?" (של המנורה החדשה שהכינו, היות ולא מצאו את מנורת המקדש).

התשובה: "לפי שנכנסו יוונים בהיכל וטימאו כל הכלים, ולא היה במה להדליק, וכשגברה יד בית חשמונאי, הביאו שבעה שפודי ברזל וחיפום בעץ והתחילו להדליק."¹¹

לא צוין, שהדליקו את המנורה שמונה ימים בזכות נפ"ה.

זאת – ועוד, כאן נזכר לראשונה הדיון על אופן הדלקת נרות חנוכה:

7. ר' שמעון קיירא גאון (המאה התשיעית). **ספר הלכות גדולות**, בעריכת ע' הילדסהיימר, ברלין תרמ"ח, עמ' 615. (יש המייחסים את הספר לרב יהודאי גאון במאה השמינית לסה"ג). האירוע דלעיל מתואר במסכת שבת יג, ע"ב.

8. נ' רוד, **מגילת תענית: הנוסחים, פשרם, תולדותיהם**, ירושלים תשס"ד, עמ' 22.

9. קביעה זו מתבססת גם על כך ששמונה ימי חנוכה עדיין אינם מיוחסים לנפ"ה. השווה לברייתא שבסעף הבא.

10. ראו בהערה 2 בסוגריים.

11. כינוי מנורה מברזל וחיפו אותה בעץ מפאת עוֹנָם (עפ"י רש"י מנחות כה ע"ב: בבדיל). "העשירו – עשאוּם של כסף, העשירו – עשאוּם של זהב" (רה"ש כד, ע"ב; ע"ז מג, ע"א; מנחות כה, ע"ב). בגלגול מאוחר יותר של הסיפור כתוב: "שמונה שפודין של ברזל" – **פסיקתא רבתי** (מהדורת איש שלום) פסקה ב.

בית-שמאי אומרים: הולך ופוחת, ובית-הלל אומרים: הולך ומוסיף.

הטעמים לדבריהם אינם דנים בנפ"ה.

נסכם, אין מחברי הסכוליון מייחסים את שמונת ימי החג ומצוות הדלקת הנרות לנפ"ה, אלא לעניין שמונה ימים, כי זה הזמן, שנדרש לטיהור המקדש והמזבח.

טעם הדלקת נרות חנוכה לא נזכר (ואולי הטעם רמוז בהדלקת נרות המנורה).

ניתן להסביר את היחס לנפ"ה ולהיעדר הקשר שבינו לבין סממני החג בכך שבסכוליון למגילת תענית, סיפור נפ"ה היה עדיין בראשיתו, וגם מצוות הדלקת הנרות, שנקבעה על-ידי חז"ל, טרם התקבלה, ושררה מחלוקת, כיצד צריך לקיימה. לכן בשלב ראשוני זה עדיין לא נעשתה הזיקה ביניהם, אלא מאוחר יותר.

עד אותה עת ציינו את שמונת ימי החג בשמחה וחגיגות על נס ההצלה והניצחון וללא סממנים דתיים – כמו הדלקת נרות. ההיבט הדתי היחיד, הנזכר במגילת תענית, כמה עשרות שנים לאחר האירועים, היה שנמנעו מלהספיד בהם.

ח. מסכת שבת כא, ע"ב

שמונה ימים – זכר לנפ"ה וחסר נימוק להדלקת נרות חנוכה

בברייתא זו יש התקדמות מבחינת התהוות ההיבטים ההלכתיים שבהקשר לנפ"ה, ואולם היא נעשתה באופן מתוחכם. כדי שנוכל להבינה ולרדת לסוף דעת מסדרי הברייתא כאן, נערוך השוואה בינה לבין הכתוב במגילת תענית שנדונה לעיל. המילים המודגשות הן המבדילות ביניהם.

מגילת תענית	מסכת שבת
"בעשרין וחמישה ביה חנכתא תמניא יומין, דלא למספד בהון.	"מאי חנוכה? דתנו רבנן: בכ"ה בכסלו יומי דחנוכה – תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון.
שכשנכנסו יוונים להיכל, טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה יד בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול שאלא היה בו הדליק אלא יום אחד.	שכשנכנסו יוונים להיכל, טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו הדליק אלא יום אחד.
ונעשה בו נס, והדליקו ממנו שמונה ימים.	ונעשה בו נס, והדליקו ממנו שמונה ימים.
לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים.	לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה."
ומה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים?..."	

לא נתייחס למשמעות של כל ההבדלים, אלא רק לאלו החשובים לדיונונו:

א. בברייתא במסכת שבת הוסיפו חז"ל את ההלכות הבאות לימי חנוכה: "ודלא להתענות בהון":

איסור לצום בהם, וחובה לחוג אותם "בהלל והודאה": לגמור את ההלל וההודאה על-ידי אמירת 'על הנסים' בברכת הודאה בתפילת שמונה-עשרה ובברכת-המזון. בכך העלו את ערכם

של ימים אלו.

מן הדמיון הרב שבין שני הנוסחים ומן התוספות ההלכתיות שבנוסח הגמרא – ניתן להסיק, שהנוסח הראשון הוא זה שבמגילת תענית, ואילו הנוסח שבגמרא הוא המאוחר יותר.

קשה להניח ההפך, דהיינו שהנוסח הראשון כלל הלכות, שהושטו מהנוסח שאחריו.

כמו-כן ניתן להבחין בברייתא בשני רבדים:

הראשון כתוב בארמית, הוא קדום יותר והועתק ממגילת תענית, ואילו השני נכתב בעברית, והוא תוספת מאוחרת, שגם כן לקוחה ממגילת תענית.

יתרה מזאת, ג' אלון טען במחקרו בקשר לברייתא זו, שמקורה הוא מסכת תענית, ומשם הוכנסה לסוגיה.¹²

פרופ' מ' בר-אילן הסכים עמו וקבע: "למעשה, הברייתא, שהובאה במסכת שבת, אינה אלא קטע מתוך מגילת תענית, כפי שהיא מובאת יחד עם הסכוליון (כמו שבתלמוד – המשנה באה יחד עם ביאורה)".¹³

ב. משפט-המפתח, המבדיל רעיונית בין שני הנוסחים, הוא זה, שלכאורה, נראה תמים ולא בעייתי, והוא **ממגילת תענית**:

"לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים".

משפט זה אינו המשכו של המשפט הקודם לו, המתאר את נפ"ה, אלא הוא פותח קטע חדש המקדים לשאלה: "ומה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים?" והתשובה, כאמור בפרק ז לעיל, אינה קשורה לנפ"ה, אלא ש"והיו מתעסקין בו (במקדש) שמונה ימים", והדיון עוד נמשך.

ברם, בנוסח **מסכת שבת** נעשו במשפט זה ובמילים הסמוכות אליו מספר שינויים:

* המילה "שמונה" נשמטה ממנו – כדי לחברו לעניין שלפניו ולהראות, שהקביעה של "לשנה אחרת" – מתייחסת לשמונת ימי החג שבמשפט הקודם ונובעת מנפ"ה.

* השמטת ו' החיבור מהמילה "ונעשה" באה, כדי שהמשפט "נעשה בו נס, והדליקו ממנו שמונה ימים" – לא יסתיים כאן, אלא יתחבר אל המשפט שאחריו, וכך הקביעה "לשנה אחרת" תהיה קשורה לנפ"ה.

* התוספות: "ודלא להתענות בהון", "ועשאו", "בהלל והודאה" – נעשו כדי ללמד, שכתוצאה מכך ששמונה ימים הם בגלל נפ"ה, הרי מתחייב, שתהיה בהם עשייה של המצוות: לא להתענות בהם ולומר הלל; ואולי "ועשאו" – בא לרמוז על הדלקת נרות חנוכה.

* מטרתו של סיום הדיון לאחר המילה "והודאה" – תוך השמטת השאלה והמשך הדיון שבמסכת תענית, היא לחתום את הקביעה, ששמונה ימים הם זכר לנפ"ה – בלי להותיר מקום לערעור.

12. ג' אלון, 'ההשכיחה האומה והכמיה את החשמונאים?', מחקרים בתולדות ישראל בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד, א, תל-אביב תשי"ז, עמ' 23.

13. מ' בר-אילן, 'מגילת תענית וחנוכה', אטריוג, 30 (2006), עמ' 50.

בצורה מתוחכמת זו – שינו חז"ל את משמעותו של משפט זה. ממשפט, הפותח קטע חדש ובעל משמעות של הודעה על משך החג לדורות ללא קשר מחייב לנפ"ה – למשפט, המסיים קטע קודם ובעל משמעות חדשה, והיא, **ששמונת ימי החנוכה לדורות הם המשך ותוצאה של נפ"ה**. באופן זה הנימוק הקודם ל"שמונה ימים", שהם כנגד ימי טיהור המקדש – בוטל, והובא במקומו נימוק חדש.

קביעה זו גם נעשתה ללא דיון תלמודי, ללא ציון שמות החכמים ומתוך מניפולציה לשונית (המותירה טעם לפגם). הדבר עשוי ללמד על הצורך הגדול והחשיבות הרבה, שחז"ל ייחסו למהלך זה.

לאחר יצירת הקשר בין "שמונה ימים" לבין נפ"ה – עדיין נחוצה הייתה השלמה נוספת, והיא יצירת קשר בין **מצוות הדלקת נרות חנוכה**, שנקבעה על-ידי חז"ל ונדונה בסוגיה זו – לבין נפ"ה.

בדיונים בעניין מצוות הדלקת נרות חנוכה המפורטת בברייתא כאן לאורך שני דפים בערך – לא נזכר טעמה של מצוות הדלקת הנרות, לא נפ"ה ולא טעם אחר, אם כי הביטוי "פרסומי ניסא" נזכר שלוש פעמים: פעמיים – בקשר לנר חנוכה: "נר חנוכה עדיף בגלל פרסומי ניסא" (שם כג, ע"ב), ופעם אחת – בקשר להזכרת עניין חנוכה בברכת-המזון וברכת-ההודאה שבתפילת שמונה-עשרה (שם כד, ע"א).

אף על-פי שנפ"ה אינו נזכר בסוגיה כסיבה להדלקת הנרות, הרי שנימוק זה קיים ברקע של הדיונים – כטעם המובן מאליו, וחסר רק הקישור המילולי ביניהם.

נוסף על כך, לאחר אזכור נפ"ה בברייתא – מובא: "לשנה הבאה קבעום ועשאום ימים טובים בהלל ובהודאה" – **ללא ציון מפורש של מצוות הדלקת הנרות**.

האם חייבים להניח, שמצוות הדלקת נרות חנוכה היא כנגד נפ"ה?

אולי הדלקת הנרות מכוונת לפרסום של נסים אחרים, כגון ההצלה הפיזית, ההצלה הרוחנית, טיהור המקדש, הדלקת המנורה ואש במזבח – כמסקנת הגמרא בערכין י, ע"ב, שאמירת הלל בחנוכה היא "משום ניסא" – של נס ההצלה.

בדומה לכך מובא בברכות יד, ע"א ובמגילה ג, ע"ב, שמקרא-מגילה נחשב לפרסומי ניסא של נס ההצלה בימי מרדכי ואסתר, ובפסחים קיב, ע"א נזכר פרסומי ניסא של נסי יציאת מצרים על-ידי שתיית ארבע כוסות.

אם כן, כלום יש קשר בין מצוות הדלקת נרות לבין נפ"ה?

על כך נדון בפרק 'שאלות דרב אחאי גאון' שבהמשך.

ט. תפילת 'על הנסים'

ללא אזכור נפ"ה ושמונה ימים

מקורה של תפילה זו הוא בתוספתא ברכות ג, יד, המציינת שבחנוכה ובפורים יש להוסיף בברכת-ההודאה שבתפילת שמונה-עשרה "מעין המאורע". נוסח ראשוני של התפילה מובא במסכת סופרים כ, ו, ונוסחים שלמים יותר מצויים בספרים ובסידורים קדומים: **סדר רב עמרם גאון** (המאה השביעית לסה"נ), **מחזור ויטרי** (המאה ה-11 לסה"נ), **משנה-תורה לרמב"ם** בסוף ספר אהבה (המאה ה-12 לסה"נ) ועוד.

למרות גלגוליה של תפילה זו במשך הדורות – לא נזכר בה נפ"ה.
מחברי התפילה ציינו בה בין היתר את הפרטים הבאים:
"והדליקו נרות בחצרות קדשך" – הדלקת המנורה מפורטת במגילת תענית.
"בהלל ובהודאה" – מתוך הסוגיה שבמסכת שבת.
מכאן, שמחברי התפילה הכירו את המקורות הללו, שנפ"ה נזכר בהם, ולמרות זאת החליטו שלא להזכירו.

י. מגילת אנטיוכוס

מקור מאוחר לנפ"ה ושמונה ימים

מגילת אנטיוכוס ידועה גם בשמות: **מגילת חנוכה**, **מגילת בני-חשמונאי ומגילה יוונית**, ומתוארים בה ניצחונות החשמונאים ופרטי מאורע חג החנוכה, כולל נפ"ה. המגילה נכתבה במקורה בארמית ונתרגמה לערבית על ידי רב סעדיה גאון. היא פשטנית מדי במובן, שיש בה אי-דיוקים היסטוריים, וגם חסרים בה פרטים היסטוריים. לכן היא נחשבת לסיפור אגדי, שנועד לקריאה בבתי-הכנסת – כהקבלה למגילת-אסתר. גם הניסיונות לעצב לה דמיון לשוני למגילת-אסתר – ניכרים בה.

זאת – ועוד, מופיעים בה שינויים מהותיים ביחס לסיפור החשמונאים שבספר המקבים ואצל יוסף בן מתתיהו, כגון בעניין נפ"ה: כאן הוא מובלט כנס, שלזכרו נקבעה מצוות הדלקת הנרות שמונה ימים, בעוד שברוב המקורות הקודמים הוא לא צוין.¹⁴
באשר לתארוך המגילה, הרי שישנן דעות שונות:

המקדמים טוענים, שחבורה בימי החשמונאים – כדעת רס"ג בספר הגלוי. דעה זו נדחית על-ידי אלון.¹⁵

דעה נוספת, שמובאת בספר **הלכות גדולות**, היא, שזקני בית-שמאי ובית-הלל כתבוה בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון כשעלו לבקרו (שבת יג, ע"ב).¹⁶

הרב נ"ד רבינוביץ דחה דעה זו בנימוקים שונים, כגון שחנניה בן חזקיה חי בדור שלפני החורבן, ואילו בסוף המגילה נזכר חורבן-הבית, ולכן חיבורה חייב להיות לאחר החורבן.¹⁷

באנציקלופדיה העברית מובא: "יש חוקרים, המאחרים את זמן חיבורה עד למאות שביעית-שמינית לספירה ומייחסים לה תפקיד ליטורגי (לטקסי-דת) בלבד" – לאמירתה בבית-הכנסת.¹⁸
הרב רבינוביץ כתב, שהרבה חוקרים משערים, שנכתבה בין תחילת המאה השמינית לאמצע

14. ראו פירוט השינויים אצל נ' פריד, 'נוסח עברי חדש של מגילת אנטיוכוס', סיני, סד, ג-ד (תשכ"ט), עמ' קט-קי ובהערות שם. נציין שינויים נוספים: על-פי המגילה נהרג יהודה המכבי במלחמה נגד היוונים, על פני אביו, בעוד שלפי מקורות אחרים מת מתתיהו לפני פרוץ המלחמה, וכן אופן מותם של אלעזר ושל אנטיוכוס; מצוין במגילה, שיוחנן בן מתתיהו היה כהן גדול, וזה לא ידוע מבחינה היסטורית, אלא נכדו, יוחנן הורקנוס, היה כהן גדול, ויש כאן בלבול בין דורות שונים.

15. אלון (לעיל הערה 12).

16. ר' שמעון קיירא גאון, **ספר הלכות גדולות**, ירושלים תשנ"ב, הלכות סופרים, עמ' תרפד.

17. הרב נ"ד רבינוביץ, **בינו שנות דור ודור**, ירושלים תשמ"ה, עמ' קכה-קלג.

18. 'מגילת אנטיוכוס', **האנציקלופדיה העברית**, כב, עמ' 148.

המאה התשיעית לספירה.¹⁹ ייתכן, שבשל זמן חיבורה המאוחר יחסית – לא נכללה בתנ"ך או בספרים החיצוניים, אלא נמצאה במספר סידורים קדומים בלבד. לאור זאת, אי-אפשר להתייחס אל מגילה זו כאל מקור היסטורי מהימן, אלא כאל סיכום מאוחר של האירועים, כפי שלוקטו ממקורות שונים, כולל מספרות חז"ל, ולכן אין בה תרומה לדיונו.

יא. שאילתות דרב אחאי גאון

נרות חנוכה – זכר לנפ"ה

רב אחאי (או: אחא) גאון משבחה שבבבל הנו חכם מתקופת הגאונים. הוא נולד בשנת ד'ת"מ (680 לסה"נ) לערך ונפטר בשנת ד'תקכ"ב (762 לסה"נ). הוא כתב את ספר **שאילתות דרב אחאי גאון**, הדרן בנושאים הלכתיים שונים וגם בפרשיות-השבוע, וככל הנראה, זהו הספר ההלכתי הראשון בתקופה הבתר-חז"לית. אחת מהדרשות שבספר מוקדשת לחנוכה.²⁰

בתחילת הדרשה הוא השלים את דברי חז"ל שבמסכת שבת דלעיל, וכתב:

"מיחייב לברוכי, ברוך אשר עשה נסים לאבותינו בזמן הזה בחנוכה על שרגא (=נר)".

והוא פירט:

"ברם צריך אי נמי מימר קאמרינן דמחייבין לאדלוקי שרגא תמניא יומי. דההוא לוגא דאישתכח בהיכלא, והוה ביה שעורא יומא חד, ואדליקו מיניה תמניא יומי, הלכך תקינו רבנן תמניא יומי לאדלוקי שרגא דחנוכה לפרסומי ניסא".

תרגום: אבל צריך לומר, שחובה להדליק נר(ות) שמונה ימים בגלל כד שנמצא במקדש, והייתה בו כמות ליום אחד, והדליקו ממנו שמונה ימים, לכן קבעו חכמים שמונה ימים להדליק נר(ות) חנוכה לפרסום הנס.

עניין שמונת ימי החג כנגד נפ"ה הנו עובדה מוגמרת בדברי רב אחאי, היות והוא מסתמך על חז"ל – חרף הדרך שבה נוצרה.

ידוע, שחז"ל לא יצרו זיקה בין **הדלקת נרות חנוכה לבין נפ"ה**, אבל קשר זה הושלם על-ידי רב אחאי גאון על דעת עצמו ותוך הסתמכותו על "**התקינו רבנן**".

היכן התקינו – לא ידוע. כך נפ"ה הפך "באופן רשמי" לטעם להדלקת נרות חנוכה, אף על-פי שאין לכך ביסוס אצל חז"ל, אלא על סמך "האווירה", שיצרו חז"ל בסוגיה במסכת שבת בקשר שבין שני העניינים.

בהמשך דבריו, בדרשה ארוכה ומורכבת – שוב לא הזכיר את נפ"ה אף לא פעם אחת, אלא דווקא הדגיש ופירט את נס הישועה וההצלה של עם ישראל, אשר בו סייע ה' ביד בית חשמונאי – כאחת החוליות בשרשרת הגאולות של עם ישראל במשך הדורות.

19. רבינוביץ (לעיל הערה 17), עמ' קלד.

20. **שאילתות דרב אחאי גאון**, א: בראשית שמות, ירושלים תשכ"ז, פרשת וישלח, שאילתא כו, עמ' קס-קסעז.

מכאן, מחד גיסא, רב אחאי הסמיך את מצוות הדלקת הנרות לנפ"ה, ומאידך גיסא, בהדגישו את נס ההצלה – המעיט בערכו ובמהותו של נפ"ה.

יב. משנה-תורה לרמב"ם

בעקבות חז"ל ורב אחאי גאון

בהלכות מגילה וחנוכה פרק ג, הלכות א-ב – ניכרת ההשפעה של חז"ל ושאילתות-דרב אחאי גאון על הלכות הרמב"ם בהתייחסותו לאירועי חנוכה:

בהלכה א – פתח והרחיב בעניין הניצחון הצבאי.

בהלכה ב – הזכיר את נפ"ה וציין טעם למשכו של הנס שמונה ימים: "עד שכתשו זיתים והוציאו שמן טהור".²¹

בהלכה ג כתב: "ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור, שיהיו שמונת ימים האלו, שתחילתם כ"ה בכסלו ימי שמחה והלל. ומדליקין בהם הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות – להראות ולגלות הנס".²²

איזה נס?

נס הניצחון או נס פך השמן?

שני חלקים להלכה זו – כדלקמן:

בחלק הראשון, בעניין שמונת הימים, התבסס הרמב"ם על "חכמים שבאותו דור" – חז"ל.

בחלק השני, בעניין נרות חנוכה, שנועדו "להראות ולגלות הנס" – הרי שבהסתמך על הפשט נראה, שמכוון לנפ"ה שבהלכה הקודמת, ואולם טעם זה לנרות חנוכה, כידוע, לא הובא בשם של חז"ל, אלא בשמו של רב אחאי גאון. וייתכן, שמטעם זה לא ציין הרמב"ם על איזה נס מדובר, והשאיר פתח להבנה, שאולי התכוון לנס הניצחון שבהלכה א.

יג. השולחן ערוך

ללא אזכור נפ"ה

ר' יוסף קארו, רמ"ח-שלי"ה (1488-1575 לספירה), והרמ"א, ר"פ-שלי"ב (1520-1572 לספירה), בשו"ע או"ח סימנים תרע-תרפד דנו בהלכות חנוכה לאורך חמישה עשר סימנים ולא הזכירו את נפ"ה, אם כי מרן הבית-יוסף השתמש במונחים "פרסומי ניסא" ו"שעשה נסים".

21. בפירוש 'בית-יוסף' לטור או"ח תרע, א, מובאים שני הסברים, שעשויים לכאור את דברי הרמב"ם בעניין הצורך בשמונה ימים:

א. היו צריכים שבעה ימי טהרה מטומאת-מתים, ויום אחד – להכנת שמן טהור; ב. היה להם שמן טהור במרחק של זמן הלילה – ארבעה ימים, ועוד חזרה – ארבעה ימים (הסבר זה מובא שם בשם הר"ן). ואולי מקורו של טעם זה הוא בספר **אבודרהם השלם: פירוש הברכות והתפילות**, מהדורת ש' קרויזר, ירושלים תשכ"ג לר' דוד אבודרהם (המאה ה-14 בספרד), סדר הדלקת נר חנוכה ד"ה "והטעם שהיה: והטעם, שהיה הנס שמונה ימים, מפני שהשמינים היו באים מחלקו של אשר, שנאמר 'וטובל בשמן רגלו' (דברים לג, כד), ומקום היה בחלקו שנקרא תקוע, שממנו מביאים שמינים, ומשם עד ירושלים – מהלך שמונה ימים] בין להליכה לחזרה".

22. **במשנה תורה**, מהדורת הרב קאפה (קריית אונו תשמ"ד-תשנ"ו), המבוססת על כת"י מתימן – חסרות המילים: "להראות ולגלות הנס". הרב קאפה כתב שם בהערה: "בנדפס מוסיף כאן להראות ולגלות הנס".

גם במהדורת "אור וישועה" חיפה, המבוססת על מהדורת הרב קאפה – **חסרות** מילים אלה.

לעומת זאת, בכל מהדורות האחרות שנבדקו, והן עיקר – **מופיעות** מילים אלה.

במיוחד בסימן תרפב, שעניינו – "דין על הנסים בחנוכה" היה מצופה שיוזכר נפ"ה, ואולם כשם שלא הוזכר בתפילת 'על הנסים' – לא הוזכר גם כאן. אף-על-פי שפוסקים אלו התמקדו בהיבטים ההלכתיים גרידא, ולא בתיאור נסי החג – אי-אזכור נפ"ה לאורך כל הלכות חנוכה אומר: דורשני.

יד. דעני לעני ענינן

ללא אזכור נפ"ה ושמונה ימים

בקטעי הסליחות של הימים הנוראים – מופיעה תפילה בארמית, הפותחת במילים: "דעני לעני – ענינן".²³

זוהי תחינה, שמבוססת על שמונה צדיקים, המנויים במשנה תענית פ"ב, מ"ד, ועליהם נוספו רבים אחרים. שלושת האחרונים שנוספו הם: "מרדכי ואסתר – בשושן הבריה", "עזרא – בגולה" ו"חוני במעגל". בקטע זה בולט היעדרם של החשמונאים ונפ"ה.

תפילת סליחות זו ידועה לראשונה בסדר (=סידור) רב עמרם גאון (המאה השביעית לספירה), ובסידור רב סעדיה גאון (המאה העשירית לספירה).²⁴ ככל הנראה, היא סודרה על ידי הגאונים, והם ודאי ידעו על נפ"ה והתעלמו ממנו.

על נס פך השמן

שתיקתם של המקורות ההיסטוריים, ובמידה מסוימת גם של חז"ל ומקורות הלכתיים בעניין נפ"ה – מעוררת שאלות בקשר למשמעות העובדתית של נס זה: האם הנס התרחש, וכתוצאה ממנו קבעו חז"ל את סממני ההלכתיים, או שכדי לקבוע הלכות לדורות היה צריך קודם לסמוך להם נס?²⁵

חלק הארי של המקורות דלעיל – מחזק יותר את קיומה של האפשרות השנייה.

רמז לכך ניתן למצוא בפתחת עניין חנוכה שבמסכת שבת כא, ע"ב: "מאי חנוכה? דתנו רבנן". שאלה מעין זו לא נשאלה על פורים (שגם כן נקבע על-ידי חז"ל) או על מועדים אחרים, אלא רק כאן, ואפשר להסביר את תשובתה: "דתנו רבנן" – נפ"ה, המתואר בהמשך הסוגיה, הוא משל רבנן, ואכן הוא נזכר לראשונה בספרות חז"ל, ולא במקורות היסטוריים.

נוכל להוסיף הסבר להסברים הקודמים בעניין קיפוח חג החנוכה בספרות חז"ל:²⁶

עורכי המשנה והתלמודים היו מודעים לקשיים, הקיימים בקביעת נפ"ה ובהלכות הנלוות אליו, שהיו גורמים מרכזיים בחג, ועל-כן לא מצאו לנכון להוסיף ולפרט בהם. זאת – בניגוד לפורים,

23. במחזורי האשכנזים היא בנוסח עברי: "מי שענה... הוא יעננו".

24. סדור רב סעדיה גאון,² מהדורת י' דודון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תשכ"ג, עמ' שנו; סדור רב עמרם גאון, ב, וארשא תרכ"ה, עמ' כא.

25. אלון (לעיל הערה 12), עמ' 15-16, תומך בדעה השנייה מן הטעם, שהז"ל רצו להשכיח את שם החשמונאים וגבורתם מזיכרון האומה, ואולם לא יכלו לעקור את חג החנוכה גופו. לכן קבעו טעם אגדי ובדרך זו "קיפלו" בו את תקופת החשמונאים, שהרי סיפור נפ"ה התחיל ממקורות חז"ל בלבד. הוא מביא גם נימוקים ליחס זה של חז"ל לחשמונאים.

26. הרב מ"צ נריה, 'מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?', שנה בשנה (תשמ"ח), עמ' 159-168; הרב י' בא-גד, 'לסיבת השמטת דיני ציצית, תפילין, מזוזה ונס החנוכה מהמשנה', שמעתיך, כז, 101 (תש"ן), עמ' 82-83.

אשר בו הנס היה בדרך הטבע בלבד, והוא מפורט במגילה.

אם אכן קביעתו של נפ"ה הוא מבית-מדרשם של חז"ל, הרי ניתן להבחין כאן בראייה ארוכת-הטווח של חז"ל בשימורו של חג החנוכה לדורות, שאם לא כן, ברבות השנים היו ניתנים הסברים טבעיים שונים לניצחון החשמונאים במלחמתם ביוונים, ונס הישועה היה נותר 'נטול-אלוקים' ומשתכח מן העולם.

חז"ל החילו שני שינויים במהותו של החג, ושניהם קשורים זה בזה:

האחד – שינוי עיקרו של הנס, מסגידה לניצחון הצבאי – לנס על-טבעי שהוא נפ"ה.

השני – הענקת צביון דתי לחג על-ידי קביעת איסורים שונים, תפילות מיוחדות ומצוות הדלקת הנרות שמונה ימים – כזכר לנפ"ה.

מדוע קבעו חז"ל דווקא את נפ"ה – לזיכרון ניצחון המכבים על היוונים?

מיתוס נפ"ה, אשר בו הפך הטהור עמד כנגד הרבה פכים טמאים, והתרחש בו נס, הוא סמל לניצחון המעטים כנגד היוונים הרבים (אף-על-פי שלא היה צורך בשמן טהור, שהרי "טומאה הותרה בציבור").²⁷ נס זה גם שזור בגבורת המכבים ובא לציין, שניצחון המכבים לא היה בזכות כוחם הצבאי, אלא נעשה להם נס הודות לגבורתם, שנבעה ממשאבי האמונה והביטחון בה'. הם נשאו את דגל 'מי לה' אלי' וביקשו להינצל ממוזימת תרבות יוון החומרנית "לְשִׁכְחֵם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך"²⁸ ולדבוק בעבודת ה' הרוחנית ובחידוש העבודה במקדש, ונענו ב: "לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוחי – אמר ה' צבאות" (זכריה ד', ו).

חז"ל לא הדחיקו את הניצחון הצבאי, אלא הדגישו את הנס שבו ('ועל הנסים... ועל המלחמות' – הנסים שבמלחמות)²⁹ – באמצעות נפ"ה, שהמשכו הישיר הוא הדלקת נרות המנורה והאש במזבח, שהם התכלית של הניצחון, כדברי המהר"ל מפראג:

"יש לומר, שעיקר מה שקבעו ימי חנוכה, בשביל שהיו מנצחים את היוונים, רק (=אלא) שלא היה נראה, שהיה כאן ניצחון הזה על ידי נס, שעשה השם יתברך, ולא היה זה מכוחם וגבורתם, ולפיכך נעשה הנס על ידי נרות המנורה, שידעו שהכול היה בנס מן השם יתברך, וכך המלחמה, שהיו מנצחין ישראל, היה מן השם יתברך".³⁰

כמו-כן ביצירת אור יש סמליות מיוחדת דווקא כלפי תרבות יוון – כמאמר חז"ל:

"רבי שמעון בן לקיש פתר קריא בגלויות:

והארץ הייתה תוהו – זה גלות בבל...

ובוהו – זה גלות מדי...

וחושך – זה גלות יוון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן, שהייתה אומרת להם: כתבו על קרן השור, שאין לכם חלק באלוהי ישראל.

27. פסחים עז, ע"א-עח, ע"א.

28. מתפילת "על הנסים".

29. מתפילת "ועל הנסים" שבנוסח אשכנז.

30. מרן יהודה ליוואי (המהר"ל מפראג), נר מצוה: אור חדש, בני-ברק תשל"ב, עמ' כב.

על פני תהום – זה גלות ממלכת [רומי] הרשעה...” (בר”ר ב, ד).

תגובתו של עם ישראל על הפילוסופיה היוונית, שלפיה העולם הנו קדמון ובעל חוקיות נצחית, שאינה ניתנת להפרה, היא 'גירוש החושך'. על-ידי מעשה ההדלקה, המלווה בברכת 'אשר קדשנו במצוותיו' – עם ישראל מכריז קבל-עם ועולם: יש לנו חלק באלוקי-ישראל, שהוא בורא-העולם, משגיח עליו ופורץ את חוקי-הטבע בהתערבות נסית.

נפ”ה מסמל לדורות את נסי הגבורה הגשמית והניצחון הרוחני של עם ישראל במלחמתו כנגד האומות והדתות העולות וחולפות.

סיכום

עיקר דיונונו נסב על הדרך, שנקבעו בה הלכות חג החנוכה – בכלל, ונפ”ה – בפרט.

שמונת ימי החג נקבעו בסמוך לאירועים, ולא בהקשר נפ”ה (שלא נזכר כלל). האיסור להספיד בהם – נקבע על ידי חז”ל מאוחר יותר במגילת תענית. בסכוליון למגילת תענית נזכר לראשונה נפ”ה, והובא דיון ראשוני בעניין מצוות הדלקת הנרות. ברם עיקר מצוות החג נקבעו בברייתא במסכת שבת: האיסור להתענות, ברכת הלל והודאה, מצוות הדלקת הנרות, ונקבעה הזיקה שבין שמונת ימי החג לבין נפ”ה, אם כי בדרך בעייתית. השלב האחרון התבצע על ידי רב אחאי גאון, שהשלים את הקשר שבין מצוות הדלקת הנרות לבין נפ”ה, על דעת עצמו.

ניתן להניח, כי בעקבות חוסר-הוודאות של נפ”ה והתהליך ההתפתחותי, שהתהוו בו המצוות – במקורות ההלכתיים היותר מאוחרים יחסית, ובקטעי תפילה, נמנעו מלציינו במפורש.

חג החנוכה, אשר נשתמר עשרות שנים בלבד עד לתחילת השינויים הללו, היה עלול להשתכח במשך הדורות. אבל הודות לעובדה, שחז”ל צירפו לו את נפ”ה והעניקו לו את צבינו הדתי, הוא נשתמר בזיכרון האומה במשך למעלה מאלפיים שנה – למרות הגלויות והמצוקות. תמצית מורשת החג היא השילוב שבין גבורת המכבים לבין סיעתא דשמיא, שהוענקה להם והנחילה לנו את חג החנוכה לדורות.

דברי חז”ל בעניין נרות החנוכה – “הדלקתם עושה מצווה”, ולא הנחתם, ואם כְּבָתָה, צריך להדליקה מחדש – באו ללמד, כי יש להדליק את אור התורה כנגד התרבות המפתה של יוון ושל התרבות המערבית בזמננו. ודווקא “בחלון, הסמוכה לרשות הרבים” או “בטפח, הסמוכה לפתח”, ו”עד שתכלה רגל מן השוק”³¹ – כדי להקרין את אור התורה על העולם החיצוני הרחוק מתורה ומצוות, ואף על העולם הלא-יהודי. כך רעיונות החג מקבלים משמעות רלוונטית בזמננו – הודות לנסים, שאנו זוכים להם במלחמותינו כנגד אויבינו. לכן חג החנוכה הולך ומתחזק בימי גאולתנו המתחדשת.

31. הציטוטים הם ממשכת שבת כא, ע”ב.